

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIII/1—2

БЕОГРАД
1977.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIII (нова серија)

Св. 1—2

СА Д Р Ж А Ј

Уз Речник српскохрватског књижевног језика (неколико података и неколико речи) (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	3—5
О етимолошком и секундарном X и о једном глаголском дублету (БРАНИСЛАВ МИЛАНОВИЋ)	6—20
Зависносложене реченице за исказивање ексцесивности (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ)	21—29
О изведеницама типа <i>усисивач</i> (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	30—36
Однос граматичких и лексичких средстава за диференцирање значења у српскохрватском и руском језику (РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ)	37—44
Из живота речи	
Порекло термина <i>орџ</i> у векторском рачуну (ТАТОМИР АНЂЕЛИЋ).....	45—46
О значењу речи <i>лила</i> (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	47—49
Употреба и семантичка вриједност глагола <i>умријети</i> и <i>преминути</i> (ДРАГО ЋУПИЋ)	49—52
Латинско <i>fundamentum</i> у једном народном говору (МИЛОСАВ ТЕШИЋ)..	53
Језичка култура	
Оглед о неким недостацима језика дневне штампе (МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ)	54—64
Потреба даљег рада на правописним питањима (МУСТАФА АЈАНОВИЋ)	65—69
<i>Ораховчанин</i> и <i>Ораховичанин</i> , <i>ораховачки</i> и <i>ораховички</i> (ЈОРДАН МОЛОВИЋ)	69—71
Напомене о неким нормативним питањима (МИТАР ПЕШИКАН)	71—82
Хроника	
Савјетовање о правописној проблематици у Босни и Херцеговини (АСИМ ПЕЦО — МИТАР ПЕШИКАН)	83—84

О ИЗВЕДЕНИЦАМА ТИПА УСИСИВАЧ

1. У овом раду указаћемо на једну особеност у творби именица на *-ач* изведених од итеративно-трајних глагола на *-ава* (*џи*) односно *-ива* (*џи*).

Први наставак (*-ава*) је унеколико споран у нашој науци. Наиме, у једним радовима (углавном старијег датума) говори се само о наставку *-ва*¹, а у другима о *-ава*². Да се не може порећи постојање наставка *-ва*, недвосмислено говоре глаголи типа *изувајџи* (: изути), *обувајџи* (: обути) и неки други,³ иако, наравно, посебност наставка *-ава* несумњиво потврђују глаголи типа *извештавајџи* (: известити), *решавајџи* (: решити) и др.

Сви се, међутим, слажу у постојању посебног наставка *-ива*.⁴

Ови наставци могу стајати у тројаком међусобном односу.

а) Најређе су у директној морфематској опозицији (исп. *заваравајџи*: *заваривајџи*). Иако се, заправо, опозитност овде темељи на односу основних наставака (*а*: *и*) глагола од којих су изведени, нема разлога да се она оспорава наставцима *-ава* : *-ива* у наведеним глаголима, поготову ако се све то посматра са синхроничне тачке гледишта.

б) Најчешће су ови наставци у односу комбинаторичних варијанти, махом лексички условљених (исп. *извештавајџи* : *исписивајџи*).

в) Често се, такође, наставци *-ава* (*џи*) и *-ива* (*џи*) налазе у односу факултативних варијанти (исп. *заокружавајџи* и *заокруживајџи*)⁵.

¹ Maretić, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb 1963, 405; Белић, *Савремени српскохрватски језик II (предавања)*, Београд 1949, 282—284; Б. М. Николић, *Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику*, Наш језик н.с. XIX, 153.

² Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1964, 619—621; Б. М. Николић, *Основи млађе новоиокавске акцентуације*, Београд 1970, 87.

³ И сам проф. Стевановић каже да „у глагола *давајџи* и њему сличних прво а припада основи“ (нав. дело, 621).

⁴ Маретић, нав. дело, 409—410; Белић, нав. дело, 282—284; Б. М. Николић, *Основни принципи* . . . , 153; Стевановић, нав. дело, 619—621; Б. М. Николић, *Основи* . . . , 87.

⁵ О типовима условљености морфа и морфема и морфематској проблематици уопште в. код Р. Симића, *Мейодолошки приступ морфематици именичких речи*, Зборник за филологију лингвистику XVII/2, 83—109. и *Прилози теорији морфеме*, *Анали Филолошког факултета*, Београд 1976, 583—595.

Само овај облик наводе у својим речницима Ристић-Кангрга,⁸ Московљевић⁹ и Бенсон¹⁰

Појачивач. — У Правописном, Матешиневом и Матичином речнику наводи се само глагол *појачавати*. Правопис не наводи девербатив, али аналогне потврде постоје: *Гледала је Вука који се . . . њихао и везивао појачаваче* (Давичо, Бетон и свици, Београд 1956, 180). [*Апарат за људе*] *се састоји из микрофона, појачавача са електричним цевима и . . . батеријом* (Пол. 1958, 16337/9).

Да је у употреби и облик *појачивач*, сведоче следећи примери: *Појачала (појачивачи), електротехничке направе . . . за појачање електричних сигнала* (Енциклопедија ЈЛЗ 5/II, 183). *Комбиниран са специјалним појачивачем слике, минијатурни генератор може се носити у торби* (Вјесник 1957, Речник МС). *Инсталирамо у Земуну дванаест појачивача* (Књижевне новине VI н.с., 5—6/7). *Конструисали су апарат-микрофон који је везан преко појачивача са електричним свешлом* (Борба 1957, 34/8). *Овај минијатурни ренџен-апарат састоји се из . . . извора зрачења и појачивача слике* (Борба 1958, 300/8).

Док се ова именица употребљава у оба лика на целој српскохрватској језичкој територији (изгледа да је други лик фреквентнији), прва — *усисавач/усисивач* — је регионално маркирана, и то тако што је облик на *-авач* углавном карактеристичан за стандардни језик на западу, а онај на *-ивач* за стандардни језик на истоку.

Усм(ј)еривач. — Ниједан од поменути три речника нема глагола *усм(ј)еривати*, већ само *усм(ј)еривати*. Сва три имају девербатив *усм(ј)еравач*,¹¹ али Матешинев речник и Речник МС и *усм(ј)еривач*. За овај последњи исп.: [*Песници*] *не могу бити кришчари кришке . . . што значи ни њени усмеривачи* (Нин 1959, 445/9). *Није се у то вријеме довољно испицало да Савез комуниста треба да буде усмјеривач* (Тито, Речник МС). Посебно указујемо на следећи карактеристичан пример: *Усмјеривачи, уређаји који претварају електр. енергију једног система у електр. енергију другог система. Претварање врши . . . усмјеравањем помоћу електр. вентила* (Енциклопедија ЈЛЗ 6/II, 539).

Убрзивач. — Правописни речник нема глагола, а Матешинев и Матичин имају само *убрзавати*. Овај последњи наводи и потврду за *убрзивач*: *Моћни убрзивач (акцелератор) . . . једина је машина ове*

⁸ Речник српскохрватској и немачкој језика, II гео: српскохрватски речник, Београд 1936.

⁹ Речник руској и српскохрватској језика, Београд 1963.

¹⁰ Srpskohrvatsko-engljeski rečnik, Београд 1971.

¹¹ Његово постојање и употребу (?) потврђује једино Правописни речник. Друга два га само преузимају из Правописа.

врсте код нас (Пол. 1970). Исп. и: *Убрзивачи везивања су додаци бетону који убрзавају везивање цемента* (ЈУС У. М1.034, 1976, т. 3.4).

Ниједан од ова три речника нема *убрзавач*.

аа) Прелазни случај између ове и следеће групе чине именице типа *нарушивач, орошивач, усјоривач*. Правопис нема одговарајућих глагола, Матешихев речник само *нарушавајући, орошавајући, усјоравашући*, а Матичин и глаголе на *-ива(јући)*. Прва два речника наводе само *нарушивач*, а Матешихев и *орошивач*. За *усјоривач* исп.: *У бајтеријама за производњу атомске енергије кадмиј служи као модератор (усјоривач) нуклеарних реакција* (Матијевић Е. и Кеслер М., Кемија за VIII разред гимназије, Загреб 1954, Речник МС). *Усјоривачи везивања су додаци бетону који одлађају иочетак и крај везивања цемента* (ЈУС У. М1. 034, 1976, т. 3. 3).

Ни у једном од ових речника нема одговарајућих именица на *-авач*.

Слично је и с именицом *расјрскивач*. Правописни и Матешихев речник наводе само гл. *расјрскавајући*, а Речник МС и *расјрскивајући*. С друге стране, сва три речника имају једино девербатив *расјрскивач*.

б) Другу групу чине девербативи који се јављају само у облику на *-ивач*, иако наши речници (пре свега Правописни) имају двојак облике одговарајућих глагола, тј. и на *-авашући* и на *-ивашући*. То су, између осталих, именице:

закашњивач (Правописни и Матешихев речник и Речник САНУ);

замрзивач (део хладњака или посебан хладњак за дубоко замрзавање);¹²

исјаривач: *Најчешће су исјаривачи израђени од система савијених цеви* (Јовановић Ј. А. и Обрадовић А. Д., Млекарство, Београд 1950, 138). *Компресор за хлађење . . . са . . . исјаривачем кујује . . . хошел* (Пол. 1949, 13151/6).

освјеживач: *Лектори нису освјеживачи језика* (Литература 1957, Речник МС).

јоробљивач: *Храбра војска . . . води непрекидну шешку борбу са немачким јоробљивачима* (Перовић М., Хроника о Пустој Реци, Београд 1951, 27). *Политичка линија Партије је даље организирање . . . прошив ослонаца на фашистичке освајаче и јоробљиваче* (Чубулић Т. и Милостић М., Преглед историје НОБ Југославије, Загреб 1955, Речник МС). *Поробљивач има шире значење него некад* (Белић, Око нашег књижевног језика, Београд 1951, 291).

¹² Речник МС—МХ нема *замрзивашући*.

ѝ р о д у ж и в а ч (Матешић);

у с и ѝ њ и в а ч (Матешић)¹³.

в) Посебну групу чине именице које додуше имају двојакe облике и одговарајуће глаголске ликове, али су за одређену средину (појединца, групу, крај — свеједно) обичнији облици именице на *-ивач*, а глагола на *-ава(ѝи)*.¹⁴ То практично значи да се и у тим случајевима именица и глагол облички не подударају сасвим.

У овом погледу је карактеристична обрада неких глагола и од њих изведених именица у великом Речнику САНУ који се к о а у т о р с к и ради у Институту за српскохрватски језик. Тамо се, на пример, *искоришћивач* упућује на *искоришћивач*, а — обрнуто — *искоришћиваѝи* на *искоришћиваѝи*, *исѝражњавач* је упућено на *исѝражњавач*, а *исѝражњаваѝи* на *исѝражњаваѝи*, *исѝуњавач* на *исѝуњавач*, а *исѝуњаваѝи* на *исѝуњаваѝи* итд. То значи да се даје предност именицама на *-ивач*, а глаголима на *-аваѝи*! То, даље, значи да би обрађивачи тих одредница и одговарајући редактори Речника вероватно сами употребили именицу на *-ивач* а глагол на *-ава(ѝи)* и да, сигурно, сматрају да су они у том облику обичнији (па и нормативно прихватљивији).

5. Наведене и њима сличне именице очигледно су новијег постанка.¹⁵ То у сразмерно мањој мери важи и за глаголе од којих су оне изведене. Објашњење непотпуног обличког слагања именице и одговарајућег глагола управо и лежи у објашњењу једне сличне појаве која се јавља код глагола на *-ава(ѝи)* и *-ива(ѝи)*. Наиме, и ту постоји идеалан однос — *закоѝаваѝи* : *закоѝаѝи*, с једне, и *избаѝиваѝи* : *избаѝиѝи*, с друге стране, али у многих глагола он изостаје — *извешѝиваѝи* : *извешѝиѝи*, *исѝуњаваѝи* : *исѝуниѝи* итд., односно *заказиваѝи* : *заказаѝи*, *исѝиѝиваѝи* : *исѝиѝиѝи* итд. Ово се објашњава стварањем посебног наставка *-ава* одн. *-ива* „аналогичном и контаминацијом“.¹⁶ Стварање посебних наставака *-ава* одн. *-ива* остварено је перинтеграцијом дела основе у наставак, тј. тиме што су у глагола типа *закоѝаваѝи* одн. *избаѝиваѝи* финални основин-

¹³ Нема, направно, логике претпостављати да су то само облици оних који говоре *замрзиваѝи*, *освјесиваѝи*, *ѝоробљиваѝи* и сл., а не и оних којима су обичнији облици глагола на *-аваѝи* (испало би да они тих лексема и немају!).

¹⁴ Немамо података за обрнуту појаву.

¹⁵ Оне и лексички углавном припадају најновијем слоју нашег вокабулара. Оне се и данас стварају (исп., на пример, *овлаживач ваздуха*, *ѝонииѝивач караѝа* и др; иначе ниједан од прегледаних речника нема *овлаживаѝи*, одн. *ѝонииѝиваѝи*). Наравно, и појмови који се њима означавају најчешће су нови. Како су то по правилу технички појмови, сигурно је да ће их бити све више (поготову што су често замена за одговарајуће стране термине; исп. из наведених примера *акцелераѝор* → *убрзивач*, *модераѝор* → *усѝоривач* и сл.). Стога мислимо да је потребно указати и на начин њиховог данашњег образовања.

¹⁶ Стевановић, *нав. дело*, 620.

ски вокали постали иницијални вокали наставка, дакле део наставка.¹⁷ Имали смо, значи, процес: *закоја-ваји* > *закој-а-ваји* > *закој-аваји*, односно *избацаи-ваји* > *изба-и-ваји* > *избац-иваји*.¹⁸

6. Само формирањем посебног наставка *-ивач* (о *-авач* које је спорно види ниже) могу се објаснити и случајеви типа *усисивач*, *йојачивач* и сл. Процес његовог осамостаљивања је у току и зато се његов иницијални слог (*ив*) осећа још увек и као део основе. Међутим, примери које смо у овоме раду навели несумњиво доказују постојање посебног, самосталног, независног наставка *-ивач*. И тај је наставак створен перинтеграцијом, тј. тако што је *-ив* од дела основе постало део наставка (*ѝриѝушив-ач* > *ѝриѝуш-ив-ач* > *ѝриѝуш-ивач*)¹⁹. Тако формираним наставком могле су се творити *nomina instrumenti* и *nomina agentis* независно од тога да ли је глагол од којег се изводе на *-ива(ѝш)* или *-ава(ѝш)*, јер се цео тај сложени наставак додаје на окрњену инфинитивну основу, у овом случају потпуно неутралну.

7. С друге стране, код именица на *-ивач/-авач* немамо укрштену репартицију наставака као код глагола од којих се оне изводе, тј. одступања од уобичајеног модела *разређиваји* : *разређивач*, одн. *уѝнеѝаваји* : *уѝнеѝавач* једномерна су — *усисаваји* : *усисивач*, али не и обрнуто, нпр. *разређиваји* : **разређивач*. Немамо, дакле, позитивних потврда које омогућују идентификовање посебног сложеног наставка *-авач*, иако само постојање наставка *-ивач* може донекле упућивати на такву могућност. Будући да је то недовољно, мислимо да засад не постоји паралелизам у глаголским и именичким наставцима, значи *-ава* : *-ива*, али *-ач* : *-ивач*.

Ово вероватно долази отуда што су и иначе именице на *-ивач* неупоредиво бројније од оних на *-авач* (према Матешићевом речнику однос је око 5 : 1 у корист првих), иако су глаголи на *-ива(ѝш)* — према истом

¹⁷ Они су, у исто време, м о г л и остати и део основе. Овим се, у ствари, може објаснити могућност факултативног јављања ових наставака код многих глагола. Све то, опет, указује на то да се ради о непреврелом, незавршеном процесу, процесу који је у току.

¹⁸ О сличној појави у формирању падежних наставака в. код проф. Бошковића, *О ѝрасловенској именичкој деклинацији са словенскога ѝдигиѝта*, Књижевност и језик XXIV, 123—132.

¹⁹ Перинтеграција у творби именица није ретка. Исп.: *ѝерионица* (: прати, перем), *ѝредионица* (: прести, предем), *ѝѝедионица* (: штгедети), *леѝилица*, *леѝилицѝиѝе* (: летети итд. В. М. Кишова, *Творба срѝскохрвајских назива ѝословно-смешѝајних објеката са суфиксом -ница*, Књижевност и језик XVII, 40—54; М. Николић, *Поводом двојакѝ облика једне изведенице*, Књижевност и језик XXI, 121—124. и др.

Да поменемо, међутим, да Гунар Сване друкчије тумачи именице типа *ѝресилац*, *ѝуѝилац*, не одвајајући их од именица типа *носилац*, *чувалац* (*Неколико срѝскохрвајских деривата са -л-*, Зборник за филологију и лингвистику XIX/1, 7—17).

једва за 50% бројнији од глагола на *-ава(ији)* (укључујућу, на обе стране, и оне што се јављају у два лика).²⁰ Самим тим показује се да је модел *разређивајти : разређивач* продуктивнији од модела *усисавајти : усисивач* и да се шири на рачун њега.²¹ Тога ће убудуће сигурно бити више и нема разлога ни сврхе супротстављати му се.

Мирослав Николић

²⁰ Посредног утицаја на јављање модела *усисавајти : усисивач* има факултативност дистрибуције наставака *-ава(ији)*, *-ива(ији)* код многих глагола. Та се факултативност у извесном смислу преноси и на именице (*усисавач/усисивач*, *појачавач/појачивач* итд.), али с прилично јасним путем разрешења дихотомије.

²¹ Многе од ових именица могу се творити и од перфективне основе (нпр. *појачач*, *усисач*, *успорач* итд), али овај творбени модел није постао богзна како продуктиван (иако га својим решењима посредно подржава Правописни речник) управо због те перфективности („заваривач“ је мајстор који в р ш и заваривање, „исписивач“ је онај који исписује, који се б а в и исписивањем, „усисивач“ је апарат који с л у ж и за чишћење итд.).